

*Дмитрієв С. М.,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАЯВНИКІВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.

В результаті аналізу наукової доктрини, цивільного процесуального та сімейного законодавства України проведено класифікацію та надано характеристику цивільного процесуального статусу заявників у відповідних категоріях сімейних справ.

Визначено, що цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, становлять визначені у законодавстві права, обов'язки та інтереси.

Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження підлягає класифікації, критерієм якої визначена належність заявникам загальних чи спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідного учасника цивільної справи. При цьому загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками заявника є ті права та обов'язки, які належать всім без винятку заявникам у справах окремого провадження, а спеціальними – ті, які належать заявникам лише в певних категоріях справ.

Встановлено, що загальний цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження становить сукупність загальних цивільних процесуальних прав та обов'язків заявників. Водночас спеціальний цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідних учасників цивільних справ окремого провадження.

Обґрунтовано, що в більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження й виникають із сімейних правовідносин (наприклад, у справах про встановлення проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя), заявники наділяються загальним цивільним процесуальним статусом. Водночас у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявник (заявники) разом із загальним цивільним процесуальним статусом наділяється спеціальним цивільним процесуальним статусом, який становить право відкликати відповідну заяву.

Ключові слова: заявник, окреме провадження, цивільний процесуальний статус, цивільне процесуальне суб'єктивне право, цивільний процесуальний обов'язок, цивільний процесуальний інтерес, сімейні правовідносини.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів державної полі-

тики в Україні є захист сімейних прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових засобів, серед яких особливе місце посідає судовий захист, адже саме суду законодавцем надано найбільш широкі повноваження в зазначеній сфері порівняно з іншими юрисдикційними органами. Завданням судового захисту сімейних прав та інтересів є відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Відповідне завдання реалізується судом, зокрема, задля зміцнення сім'ї, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки, а також забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [1, с. 7].

Законодавець регламентує декілька видів цивільного судочинства, в порядку яких здійснюється судовий захист сімейних прав та інтересів. Водночас особливий науковий та практичний інтерес становить процедура розгляду цивільних справ, які виникають із сімейних правовідносин, у порядку непозовного цивільного судочинства. Юридична природа сімейних правовідносин зумовлює специфіку процесуальної форми непозовного цивільного судочинства, що впливає як на вибір способів судового захисту сімейних прав та інтересів, так і на особливості правового регулювання процесуального механізму їх захисту [1, с. 7].

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. Кожен із зазначених учасників наділений цивільним процесуальним статусом, який є системою правових норм, котрі визначають вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників цивільного процесу, а також спрямованість їх прагнення на досягнення певного процесуального результату. Отже, цивільний процесуальний правовий статус (у суб'єктивному розумінні) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника цивільного процесу [2, с. 6].

Наукові погляди на проблему цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу знайшли своє відбиття у дослідженнях таких українських науковців, як С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, Ю.Д. Притика, С.Я. Фурса, Г.В. Чурпіта. Водночас зазначені процесуалісти досліджували здебільшого цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження.

Мета статті. Отже, проблемні аспекти, пов'язані з визначенням цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, залишаються малодослідженими й потребують подальшої наукової розробки, що становитиме мету нашої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що в порядку окремого провадження розглядається ціла низка судових справ, які виникають із сімейних правовідносин. Це, зокрема, справи про усиновлення (гл. 18 СК України); надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України); розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, та за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ст. 109 СК України); встановлення та припинення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ст. ст. 119, 120 СК України); встановлення факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту реєстрації шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту розірвання шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту реєстрації усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту батьківства (материнства) (ст. ст. 130–132 СК України); визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України); визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України); надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України); повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України); визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України); звільнення опікуна або піклувальника (ст. 251 СК України); встановлення судом факту належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті (п. 6 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення судом факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, у тому числі на тимчасово окупованій території України (п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення судом факту перебування фізичної особи на утриманні (п. 2 ч. 1 ст. 315 ЦПК України).

Розглянемо цивільний процесуальний статус заявників у деяких категоріях із цих справ, що виникають із сімейних правовідносин.

Наукові уявлення вчених-теоретиків щодо юридичної природи та структури правового статусу досить різноманітні. Проте їх аналіз у сукупності дає змогу дійти низки таких висновків.

По-перше, слід констатувати, що більшість науковців сутність правового статусу визначає через упорядковану сукупність елементів, що становлять його зміст. По-друге, незважаючи на те, що серед науковців відсутнє єдине доктринальне розуміння того, які саме елементи мають бути складовими правового статусу, більшість учених одностайно погоджуються, що правовий статус обов'язково мають формувати принаймні права та обов'язки. Свободи, гарантії, відповідальність, правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), законні інтереси, громадянство, правові принципи тощо не завжди виокремлюються як складові цієї категорії. Окремі науковці, навпаки,

підкреслюють, що деякі із зазначених категорій (які вони не вважають такими, що входять до структури правового статусу) є або передумовами правового статусу, або умовами, що супроводжують його, примикають до нього, але не складають його структуру [3, с. 34; 4, с. 34].

Щодо елементів правового статусу ми розділяємо висловлену в юридичній літературі позицію, що такими є визначені у законодавстві права, обов'язки та інтереси [2, с. 40].

Разом із виокремленням елементів цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження підлягає класифікації, критерієм якої, на наш погляд, є належність заявникам загальних чи спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідного учасника цивільної справи. При цьому загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками заявника є ті права та обов'язки, які належать всім без винятку заявникам у справах окремого провадження, а спеціальними – ті, які належать заявникам лише у певних категоріях справ.

Таким чином, загальний цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження становить сукупність загальних цивільних процесуальних прав та обов'язків заявників. Водночас спеціальний цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідних учасників цивільних справ окремого провадження.

Слід зазначити, що в більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження й виникають із сімейних правовідносин, заявники наділяються загальним цивільним процесуальним статусом.

Так, наприклад, у переліку справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, законодавець передбачив можливість встановлення такого факту, як проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 2 ст. 256 ЦПК України). Заявниками у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу є суб'єкти вказаних сімейних правовідносин, а саме жінка та (або) чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу. При цьому заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так й обидва.

У зазначеній категорії цивільних справ заявник (заявники) наділений загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України.

Ще одну категорію справ, що виникають із сімейних правовідносин і розглядаються в порядку окремого провадження, складають справи про встановлення режиму окремого проживання подружжя. У СК України 2004 р. режим окремого проживання подружжя закріплений як самостійний інститут сімейного права.

Так, у ч. 1 ст. 119 СК України зазначено, що суд за заявою подружжя або за позовом одного з них може ухвалити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання за неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно.

Відповідно до п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 р. № 11, вирішуючи заяву про встановлення

режиму окремого проживання подружжя, суд повинен встановити фактичні взаємини сторін і переконатися в доцільності сепарації для того, щоб узаконений спосіб окремого проживання не був формальним засобом вирішення спірних майнових питань.

Щодо заявників у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя та їх правового статусу, то ч. 1 ст. 119 СК України встановлює, що заявників у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя має бути два, тобто кожен з подружжя. Як і у справах про встановлення факту спільного проживання чоловіка та жінки без шлюбу, у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України.

Розглянемо також цивільний процесуальний статус заявника у справах про надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав.

Відповідно до ч. 1 ст. 168 СК України мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною.

Відповідно до ст. 168 СК України заявниками у справах про надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, є конкретно визначені суб'єкти, тобто мати та (або) батько, які позбавлені батьківських прав. Таким чином, у цій категорії сімейних справ закон встановлює особливу вимогу до особи, яка може набути цивільного процесуального статусу заявника, а саме наявність матеріально-правового статусу особи, позбавленої батьківських прав. Такий статус має підтверджуватися відповідним рішенням суду, яке набрало законної сили [1, с. 282]. Цивільний процесуальний статус заявника у цій категорії справ також є загальним.

У порядку окремого провадження розглядаються також справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 293 ЦПК України), та справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України, ч. 3 ст. 293 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 109 СК України у справі про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявників має бути завжди два, а саме кожен з подружжя, тобто має місце обов'язкова процесуальна співучасть. Якщо бажання розірвати шлюб виникає тільки в одного з подружжя, відповідна категорія справ характеризується наявністю спору, у зв'язку з чим підлягає розгляду в порядку іншого виду цивільного судочинства, а саме позовного провадження [5, с. 75].

Крім того, шлюб може бути розірвано в порядку окремого провадження за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 293 ЦПК України). Відповідно, в такому разі цивільне процесуальне законодавство України регламентує вимогу щодо наявності в одного з подружжя матеріально-правового статусу особи, засудженої до позбавлення волі. Необхідно звернути увагу на те, що така вимога закону є альтернативною й може стосуватися як особи, яка бере участь у цій справі у цивільному процесуальному статусі заявника, так і заінтересованої особи. Таким чином, шлюб з особою, засудженою до позбавлення волі, може бути розірвано як за її ініціативою, так і за ініціативою другого

з подружжя. При цьому розірвання шлюбу з особою, засудженою до позбавлення волі, може відбуватися, якщо відповідний вирок суду набрав законної сили і якщо на момент звернення до суду до особи засудженої не застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [6, с. 28].

На відміну від зазначених вище категорій справ, що виникають із сімейних правовідносин, у справах про розірвання шлюбу заявник (заявники) разом із загальним цивільним процесуальним статусом наділяється спеціальним цивільним процесуальним статусом, який становить право відкликати відповідну заяву.

Висновки. Дослідження цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, дало нам змогу дійти таких висновків.

Цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, становлять визначені у законодавстві права, обов'язки та інтереси.

Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження підлягає класифікації, критерієм якої, на наш погляд, є належність заявникам загальних чи спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідного учасника цивільної справи. При цьому загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками заявника є ті права та обов'язки, які належать всім без винятку заявникам у справах окремого провадження, а спеціальними – ті, які належать заявникам лише у певних категоріях справ.

Загальний цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження становить сукупність загальних цивільних процесуальних прав та обов'язків заявників. Водночас спеціальний цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю спеціальних цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідних учасників цивільних справ окремого провадження.

У більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження й виникають із сімейних правовідносин (наприклад, у справах про встановлення проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя), заявники наділяються загальним цивільним процесуальним статусом. Водночас у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявник (заявники) разом із загальним цивільним процесуальним статусом наділяється спеціальним цивільним процесуальним статусом, який становить право відкликати відповідну заяву.

Усі інші питання, пов'язані з дослідженням цивільного процесуального статусу, виходять за межі статті й становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Література:

1. Чурпіта Г.В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія. Київ, 2016. 434 с.
2. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. Київ, 2011. 420 с.
3. Кузнецов В.Н. Гражданская процессуальная обязанность. *Вопросы теории и практики гражданского процесса. Граждан-*

ское судопроизводство и арбитраж : межвузовский научный сборник. Саратов, 1984. С. 24–30.

4. Погребной И.М. Теория права : учебное пособие. 3-е изд., испр. и доп. Харьков, 2003. 128 с.
5. Чурпіта Г.В., Нікітенко Р.С. Розірвання шлюбу в порядку окремого провадження: особливості процедури. *Пенітенціарна система України: актуальні проблеми підготовки кадрів* : матеріали конференції (11 квітня 2014 року). Київ, 2014. С. 74–77.
6. Розанцева Д.Н. Брачно-семейные правоотношения с осужденными к лишению свободы : учебное пособие. Москва, 1976. 48 с.

Dmytriiev S. The civil procedural status of the applicants in separate proceedings arising from family relationships

Summary. The scholarly article is devoted to the investigation of the civil procedural status of the applicants in individual proceedings arising from family relationships.

As a result of the analysis of the scientific doctrine, the civil procedural and family law of Ukraine, the classification and characterization of the civil procedural status of the applicants in the respective categories of family cases were carried out.

It is established that the civil procedural status of the applicant in individual proceedings arising out of family relationships is determined by law, duties and interests.

The civil procedural status of the applicants in the individual proceedings is subject to a classification, the criterion of which is to determine the applicants' general or special civil procedural rights and obligations of the respective party to the civil case. Moreover, the common

civil procedural rights and obligations of the applicant are those rights and obligations which belong to all the applicants without exception in the individual proceedings, and special ones to those belonging to the applicants only in certain categories of cases.

It is established that the applicant's general civil procedural status in the individual proceedings constitutes the totality of the applicant's general civil procedural rights and obligations. At the same time, the special civil procedural status of the applicant is a set of special civil procedural rights and obligations of the respective participants in the civil proceedings.

It is justified that in most civil cases, which are dealt with in separate proceedings and arise from family relationships (for example, cases of: residing with one family of a man and a woman without marriage, granting the court the right to have a visit with the child of the mother, the father, who deprived of parental rights, establishment of spousal residence regime), applicants are granted general civil procedural status. At the same time, in cases of dissolution of marriage at the request of any spouse, if one of them is sentenced to imprisonment, and cases of dissolution of marriage at the request of the spouse having children, the applicant (s), in addition to the general civil procedural status, is granted special civil procedural status which constitutes the right to withdraw the relevant application.

Key words: applicant, separate proceedings, civil procedural status, civil procedural subjective law, civil procedural obligation, civil procedural interest, family legal relations.